

Skiriu XX amžių išgyvenusioms lietuvių kartoms:
tiems, kurie didvyriškai kovojo ir kurie nužemintai prisitaikė;
tiems, kurie žuvo ir kurie liko gyvi;
tiems, kurie emigravo ir kurie buvo ištremti;
tai daugumai, kuri tapo trąša, ir toms asmenybėms, kurios
virto švyturiais.

Preliudija

– Ar pastebi, kad jau ruduo ateina? – pradėjo telefono pokalbį su sūnumi senyvas skulptorius Antanas Brukas.

– Po vasaros visada ateina ruduo, – atsakė pasiekęs gyvenimo vidurvasarį keturiasdešimt septynerių Robertas, dėstantis istoriją Vilniaus universitete.

– Bet paskui bus žiema ir mudu nebenuveiksim, ką esu sumanęs.

Tėvo balse skambėjo apgailestavimas, nes sūnus vilkino reikalą jau visą mėnesį.

– Jei nespėsime, sulauksim pavasario ir padarysim, – guviai ramino sūnus.

– Man jau ne tie metai, kad ramia širdimi galėčiau nukelti kitam pavasariui, – beveik tiesmukai pasakė Antanas.

– Tėte, negąsdink! – šūktelėjo Robertas ir dar papriekaištavo: – Nešantažuok manęs, negražu! Žinau, kad tu tvirtos sveikatos, ne koks paliegėlis. Dar už mane stipresnis!

– Kasdien molį minkau. Labai sveikatos prideda, – su šypsena balse tarė skulptorius. – Be to, esu kaip reikiant užgrūdintas gyvenimo. Tavo karta jau išlepo gyvendama geromis sąlygomis. Tai, sakau, papilsiu jai pipiriukų bent žodžiais.

– Tarsi mes kalti, kad į pokario mėsmaį nepatekom, – atsikirto Robertas. – O dirbame ne mažiau už jus, ir našumas dabar visai kitas. – Pagalvojęs, kad be reikalo nurašo visus tėvo bendraamžius ir jį patį, tuoj pridūrė: – Gerai, rasiu laiko ir aplankysiu.

– Jums tiesiog pasisekė gimti vėliau, todėl džiaukitės negavę srėbti to, kas teko mano kartai. Bet atsilaikėm ir jus užauginom.

– Suprantu, kaip nelengva buvo, – pasakė Robertas. – Juk aš istorikas, tyrinėju praeitį.

– Tai parodyk pagarbą sunkmečio kankiniui ir skirk jam savo brangaus laiko, – nudažė prašymą saviironija Antanas.

– Gerai jau, kankiny, gerai, – susijuokė sūnus ir pagaliau išdaužė ilgai lauktą pažadą: – Rytoj tiesiai po paskaitų atvarau į dirbtuvę. Baigiu prieš penkias. Pusę šešių turėčiau būti pas tave.

Atsisveikinęs Antanas priėjo prie ryškiausiai namuose apšviečiamo veidrodžio ir prisikišęs įdėmiai apžiūrėjo savo veidą, braukdamas rankomis per giliausias raukšles, – lyg pasitvirtindamas, kad tikrai mato save, lyg žadindamas prisiminimus, nugulusius laiko išskaptuotuose bruožuose.

* * *

Suaugusiems vaikams nuo kažkurio momento ima atrodyti, kad senstantys tėvai su amžiumi darosi vis nekantresni ir vis labiau primena augančius savo anūkus, kuriems visko reikia čia ir dabar.

Gal viskas daug paprasčiau – gal senųjų nekantra randasi iš pojūčio, kad būti šioje žemėje liko nebedaug?

Kai priekyje ima rodytis kelionės pabaigos stulpelis, pradama skubėti ir nekantrauti, juolab jei podraug kirba jausmas, jog kažkas dar nepatirta, neištaisyta, neatlikta. Kai matai artėjantį tamsų nebūties debesį, kuris tuoj tave pasiglemš, iš paskutiniųjų skubi pasistatyti palapinę, tapsiančią vieninteliu prieglobsčiu. Numirti saugiai reiškia numirti ramiai – be graužaties, kad kažko svarbaus taip ir neatlikai.

Todėl žmonės skuba atiduoti arba gauti: noriu atiduoti anūkams meilę kaip skolą už meilę, kurios nedaviau vaikams; noriu bent prieš pabaigą pajusti dėmesį, kurio niekada nesulaukdavau; noriu papasakodamas nusikratyti sunkaus prisiminimo našta, kurią tempiau vienas; noriu atsidurti savo vaikystės kieme, kad ji bent trumpam dar kartą švystelėtų atmintyje su visa ten buvusiu laime.

Paimti ir atiduoti – iš šių dviejų veiksmų verpiasi gyvenimas, ir nesupynus abiejų dalių nebus ramybės galinėje stotelėje.

PIRMA DIENA, PIRMA DAINA

Pradžia

Skulptorius Antanas Brukas tarsi davė nemažai: daugelyje Lietuvos miestų ir miestelių aikštėse ir kapinėse stovėjo jo darbai. Tik nedidelę jų dalį nušlavė Nepriklausomybės atkūrimo banga, o kai kurie, atvirkščiai, tik dabar atsidūrė tarp labiausiai vertinamų jo kūrinių, nes nebuvo skirti sovietų režimui.

Meistrui dėl nukeltų skulptūrų širdies neskaudėjo, nes žinojo jas daręs dėl atlygio ir iš sovietų valdžios gavęs pakankamai tiek pinigais, tiek privilegijomis. Todėl, pasak jo paties, tos chaltūros savo atidirbo, o daugiau nieko nėra vertos. Taigi žmogus ir davė, ir ėmė negailėdamas.

Jo sūnui Robertui atrodė, kad tėvas galėjo būti išrankesnis, rinkdamasis valstybinius užsakymus, ir nepriperėti Lietuvoje visokių sovietinių stabukų, dėl kurių jam kartais būdavo gėda dėl savo pavardės. Tačiau tėvui garsiai priekaištų nežerdavo.

Robertas dėstytojo vietą universitete gavo iškart po studijų. Kaip galima spėti, ne be visur esančių tėvo draugų ar gerbėjų pagalbos, nors apie tai šeimoje niekada niekas garsiai net neužsiminė. Prieš porą metų Robertas tapo katedros vedėju ir tuo labai didžiavosi.

Antanas, neseniai palaidojęs žmoną, dabar gyveno vienas, namo grįždavo tik pavalgyti ir pernaktvoti. Visą dieną praleisdavo savo kūrybinėje dirbtuvėje, kur pastaruoju metu kažką lipdė, bet niekam nerodė ir nepasakojo.

„Robertai, kiek aš galiu laukti? Juk su saule negyvensiu, – keliolika kartų mygo sūnų skulptorius. – Tu turi būti pirmas, kuris pamatys mano paskutinį darbą.“

„Tėte, nedramatizuok, – sukdavo uodegą sūnus, turintis savo šeimą, savo gyvenimą ir savo planus. – Užsiksiu būtinai, tik laiko rasti reikia.“

Galiausiai tėvas išyzė, ir Robertas užsuko. Netgi be automobilio, tuo parodydamas, kad ir apie tėvo gaminamą trauktinę pagalvojo. Vadinasi, neskubės išlėkti su vėju.

* * *

– Na, kaip jis tau, ponas istorike? – paklausė Antanas savo mokyto vaiko, nutraukęs apklotus nuo molinio kūrinio, kurį privalu laikyti uždengtą, kad iš molio neišgaruotų drėgmė.

– Vytautas?!

– Taip! Tik ką laimėjęs Žalgirio mūšį! Bus mano dovana Griunvaldo muziejui.

– Super! – šūktelėjo Robertas. Įsižiūrėjęs pridūrė: – Neįprastas. Šita plaštaka ant kardo – tikrai ne jaunuolio.

– Mano plaštaka. Jam tada buvo jau šešiasdešimt, bet niekas to nesuvokia. Šiandien mano aštuonios dešimtys prilygsta anuometinėms šešioms dešimtims. Todėl naudoju savo ranką kaip modelį. Vytautui irgi teko su daug kuo taikstyti – ir su kryžiuočiais, ir su žemaičiais, ir net su tėvo žudiku Jogaila.

– Tėte, čia senovė. Žmonės kitaip viską vertino.

– Sutinku. Tegul jie viską vertino kitaip, bet mes irgi vertinam. Savaip. Ir nuo to nepabėgsim.

– Kam bėgioti? Nauji laikai – naujas supratimas.

– Tai va, sūnau, pereinam prie to, dėl ko norėjau su tavim pasikalbėti. Dėl ko nedaviau tau ramybės, – atsakė Antanas, pasukdamas studijoje stovinčią knygų lentyną aplink ašį.

Oficialioji pusė su dailės albumais ir meno istorijos tomiais nusigręžė, ir į žemą staliuką atsisuko iki tol pasislėpęs baras, svetingai blykčiodamas stiklais. Šeimininkas paėmė nuo lentynėlių kraujo raudonių sušvytavusių krištolo grafiną, kuriame laikydavo tik savo darbo karčiąją trauktinę, ir dvi mažytes sidabrines taureles. – Prieš gerą mėnesį suvokiau, kaip svarbu prieš išeinant perduoti savo supratimą jaunesnei kartai.

– Supratimą apie ką? – suintriguotas paklausė Robertas.

Vieną akimirką jam dingtelėjo, kad tėvas pagaliau padiktuos slaptąjį savo trauktinės receptą. Vis ruošėsi užsirašyti, bet iki šiol abudu neištaikė progos. O gal reikalas rimtesnis – gal apie testamentą nori pakalbėti, kokia jo valia? Turto dalybos neretai įskelia nesantaiką šeimose. Ar nebus tėvas į senatvę surimtėjęs ir ėmęs galvoti apie kitus, ne tik apie save?

Jau pirmas sakinyš nubraukė jo buitines spėliones. Pasirodo, tėvui parūpo ne materija ir net ne tai, kas iš jos tiesiogiai kyla. Antanas prakalbo neįprastai, tarsi mąstytojas:

– Supratimą apie tai, kas man šiandien atrodo svarbu prabėgusiame gyvenime. Nebesitveriu. Jei nepasidalinsiu, jau siuosi tuščiai gyvenęs. Pasidarė baisu, ar ne per vėlai susivokiau. Galiu mirti taip ir nespėjęs visko išsakyti, todėl lipau tau

ant galvos. Jaučiau, kad erzinu savo skambučiais, bet laikas neleidžia atidėlioti. Išklausysi mane?

Netikėtas šuolis į būties klausimus sutrikdė Robertą, ir jis pabandė sušvelninti dramatišką gaidą:

– Tėte, juk nesiruoši man perskaityti Dešimties Dievo įsakymų?

– Aš tau noriu papasakoti tris istorijas, kurios, tikiu, padės geriau susivokti, iš kur tu esi ir iš kur radosi šiandieninė Lietuva. Tu, sūnau, istorikas: tau į temą bus porinimai iš praeities. Skirk kelias dienas, ir drauge pakeliausim po mano prabėgusį gyvenimą.

– Tėte, juk žinai, kad aš dirbu. Paskaitų tvarkaraščio kaitalioti negaliu.

– Užteks savaitgalio. Lietuva, laimei, nedidelė.

– Nori su manim pasivažinėti po Lietuvą? – nustebo Robertas.

– Ne, sūnau: ne pasivažinėti, o kai ką tau parodyti. Beje, istoriško.

Antanas kilstelėjo taurelę kviesdamas išgerti ir kartu patvirtinti susitarimą.

– Gerai, – pastatęs tuščią taurelę pasakė Robertas.

– Tai išklausyk dabar pirmą istoriją, – pasiūlė tėvas. – Po jos bus dar dvi, abi ne iš Vilniaus. Pirmoji nutiko net ne Lietuvoje, o Peterburge, tuometiniame Leningrade, kai man tebuvo apie trisdešimt metų.

Grožis tarp duženų

Baigęs Dailės institutą, ėmiau galvoti, kad norėčiau dar mokytis. Visi mano dėstytojai buvo prieš karą studijavę arba Paryžiuje, arba Romoje. Aišku, ten nepakliūsi – sienos uždarytos. Teko rinktis iš to, kas prieinama.

Aš nesu rašantis žmogus, todėl man aspirantūra su rašto darbu netiko. Sužinojau, kad Leningrade nebūtina rašyti, užteks tik pateikti trumpą referatą, o pagrindinis darbas bus skulptūra arba tapyta drobė.

Mes Leningrade turėjome giminių. Tavo senelio pusbrolis Antanas, arba Antonas, kaip jį ten vadino, buvo vedęs Golicynų kunigaikštę. Buvo visai surusėjęs, bet savo giminę Lietuvoje pripažino.

Kai dar mokiausi Kaune, tėvas – tavo senelis Aleksandras – parašė jam laišką, ir dėdė Antonas pakvietė apsilankyti. Tada pirmą kartą pamačiau šedevrus Ermitaže. Pats miestas irgi nuostabus. Ne rusiškas, o itališkas. Architektūra primena Vilnių, tik didesnio mastelio.

Jau pusėtinai galėjau susikalbėti rusiškai. Jokių neigiamų charakteristikų neturėjau, konkurencijos beveik nebuvo, ir po kelerių metų prašymosi buvau išsiųstas į aspirantūrą Leningrade.

Pirmas dalykas, kuris mane pribloškė įsikūrus, – tai svetimas pieno skonis. Buteliuose kaip pieną pardavinėjo baltą skystį, bet tik neragavęs tikro galėjai jį vadinti pienu. Jau nekalbu apie kaimo pieną su putele, tiesiai iš tešmens ir neperdirbtą. Tačiau net išpilstytas į butelius Lietuvoje jis turėjo pieno skonį. O Leningrade buvo tik spalva ir pavadinimas.